

УДК 347.919

Катерина Гичка,

здобувач кафедри судочинства

Навчально-наукового юридичного інституту

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ БАТЬКІВСТВА ТА МАТЕРИНСТВА (НА МАТЕРІАЛАХ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

Стаття розкриває особливості судового розгляду справ про встановлення факту батьківства/материнства. Автор визначає суб'єктний склад цієї категорії справ та аналізує зміст заяви про встановлення факту батьківства. У статті проаналізовані обставини, які становлять предмет доказування у зазначеній категорії справ, та докази, які можуть належним чином посвідчити факт батьківства/материнства. Висновки автора базуються на вивчені доктринальних підходів, позицій законодавця, судової практики та досвіду країн ЄС.

Ключові слова: батьківство, материнство, окреме провадження, встановлення фактів батьківства/материнства, заявник, заінтересовані особи, доказування факту батьківства/материнства.

Постановка проблеми. Факт батьківства/материнства є підставою для виникнення взаємних майнових та немайнових прав та обов'язків батьків і дітей, які передбачені СК України. Відповідно до ст. 121 СК України права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом ДРАЦС у порядку, встановленому чинним законодавством. Як зазначає В. А. Ватрас, для набуття жінкою і чоловіком статусу батьків необхідними є два основних критерії: фактичний (біологічний) – народження дитини жінкою і чоловіком; юридичний – засвідчення походження дитини в органі держави шляхом реєстрації народження дитини в органах ДРАЦС [10]. За загальним правилом, факт походження дитини від жінки та чоловіка встановлюється органами ДРАЦС під час реєстрації народження відповідності до ЗУ «Про реєстрацію актів цивільного стану» та Наказу Мініюсту України «Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні» від 18.10.2000 № 52/5, на підставі поданих документів, що передбачені п. 2 зазначеного Наказу. Проте у разі неможливості надання необхідних документів (зокрема, коли такі документи відсутні, або ж якщо особа, яка є матір'ю (батьком) дитини, померла) орган ДРАЦС не може зареєструвати факт народження та видати свідоцтво про народження дитини. У такому випадку факт батьківства/материнства може бути встановлений у суді, в порядку окремого провадження, відповідно до ст. 130, 132 СК України та

ст. 315 ЦПК України. Слід зауважити, що ст. 128, 131 СК України передбачають також можливість визнання батьківства у судовому порядку. Проте справи про встановлення факту батьківства/материнства принципово відрізняються від справ про визнання батьківства/материнства, зокрема, в частині суб'єктного складу судового розгляду, особливостей доказування та навіть провадження, у порядку якого вирішуватиметься справа. Окрім цього, слід зауважити, що чинне законодавство України не визначає, хто належить до окремих категорій осіб, які мають право звертатися до суду із заявою про встановлення факту батьківства/материнства. Особливості доказування у справах про встановлення факту батьківства/материнства є різними залежать від того, на підставі якого нормативно-правового акта суд вирішуватиме питання про встановлення відповідного юридичного факту. Окрім того, ні законодавець, ні судова практика не визначають, які саме докази є достатніми та належними у справах про встановлення факту батьківства/материнства. Зважаючи на те, що законодавець не розкриває багатьох важливих питань, які мають значення для належного вирішення справ по суті, теоретичне дослідження особливостей судового розгляду справ про встановлення фактів батьківства/материнства є дуже актуальним.

Дослідження особливостей судового розгляду справ про встановлення факту батьківства/материнства проводили С. С. Бичкова, В. А. Ватрас, Х. І. Вонсович,

О. М. Ганкевич, В. В. Комаров, М. В. Логвінова, З. В. Ромовська, Ю. С. Червоний, Г. В. Чурпіта, С. Я. Фурса, М. М. Ясинок та ін. Проте проведені дослідження не розкривають у повному обсязі особливості розгляду справ про встановлення факту батьківства/материнства, що також зумовлює **актуальність наукового дослідження.**

Мета проведеного наукового дослідження – схарактеризувати особливості судового розгляду справ про встановлення фактів батьківства/материнства на основі аналізу чинного законодавства України та судової практики.

Виклад основного матеріалу. Виходячи зі змісту ст. 130 та ст. 132 СК України та керуючись положеннями Постанови Пленуму ВСУ від 15.05.2006 № 3 «Про застосування судами окремих норм СК України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» (далі – Постанова ПВСУ від 15.05.2006 № 3), можна зробити висновок, що факт батьківства/материнства може бути встановлено за рішенням суду в окремому провадженні лише у випадку смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, або смерті жінки, котра вважалась (вважала себе) матір'ю дитини, або ж у випадку оголошення особи (потенційного/ої батька/матері) померлою. Встановлення спеціального порядку розгляду зазначених справ пов'язано з тим, що вони наділені окремими особливостями щодо суб'єктного складу, дії принципів цивільного процесу, меж судового розгляду, порядку доказування тощо.

Згідно з положеннями Постанови ПВСУ від 15.05.2006 № 3, заяви про встановлення факту як батьківства, так і материнства суд приймає до розгляду, якщо запис про батька (матір) дитини в Книзі реєстрації народжень зроблено згідно зі ст. 135 СК України, яка передбачає порядок визначення походження дитини у разі, коли її батьки не встановлені (не відомі) [4]. Із вищезазначеного випливає, що із заявою про встановлення факту батьківства/материнства звертатиметься особа, батьківство якої не є предметом судового розгляду. Відповідно до ч. 2 ст. 130 та ч. 2 ст. 132 СК України, із заявою про встановлення факту батьківства/материнства можуть звернутись матір/батько, опікун, піклувальник дитини, особа, яка утримує та виховує дитину, а також сама дитина, яка досягла повноліття. Слід зазначити, що чинне законодавство України не визначає зміст поняття «особа, яка утримує та виховує дитину», що зумовлює необхідність з'ясувати, хто з оточення дитини може належати до

кола цих суб'єктів. Вартою уваги є позиція М. В. Логвінової та О. М. Ганкевич, які, враховуючи підставу виникнення між фізичною особою та дитиною відносин утримання та виховання, до таких осіб відносять:

– осіб, з якими дитина є кровноспорідненою (до таких, на думку науковців, належать баба, дід, брат, сестра, прабаба, прадід дитини);

– осіб, які спільно проживають з дитиною та добровільно здійснюють обов'язки щодо виховання дитини та піклуються про неї (мачуха, вітчим, тощо);

– осіб, які стали учасником сімейних правовідносин на підставі окремих форм влаштування дітей, позбавленого батьківського піклування (до цієї категорії осіб вчені відносять так званих фактичних вихователів, зокрема: прийомні сім'ї, будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки сімейного типу) [12, с. 134–137].

Справа про встановлення факту батьківства/материнства може бути порушена у суді на підставі подання відповідної заяви, яка повинна відповідати вимогам ст. 175, 318 ЦПК України. Зокрема, у заяві про встановлення факту батьківства/материнства, відповідно до ст. 318 ЦПК України, повинно бути зазначено мету встановлення факту, причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт, та докази, що підтверджують обставини, викладені в заяві. Слід підкреслити, що для розгляду відповідної справи у суді заявник повинен спочатку звернутися до органу ДРАЦС, який складає письмову відмову у проведенні державної реєстрації народження, обґрунтовуючи причини неможливості її проведення. Саме така відмова є підтвердженням того, що факт батьківства/материнства не може бути встановлений в іншому порядку, окрім як у суді. З огляду на те, що СК України наділяє батьків та дітей широким спектром взаємних прав та обов'язків, часто необхідність встановлення факту батьківства/материнства може бути зумовлена комплексом причин не лише для досягнення певної конкретної мети. Аналізуючи судову практику у справах про встановлення фактів батьківства/материнства, можна зауважити, що заявники, звертаючись до суду із заявою про встановлення факту батьківства/материнства, часом взагалі не зазначають жодної конкретної мети встановлення юридичного факту. Так, до прикладу, у справі № 711/4588/17, провадження № 2–о/711/87/17, заявниця, звертаючись до Придніпровського районного суду м. Черкаси, зазначила, що встановлення факту батьківства необхідне для офіційного засвідчення того, що померлий є справжнім

батьком доньки заявниці (щоб дитина могла реалізувати свої немайнові права) і не пов'язане з майновим інтересом [8]. Водночас на підставі аналізу судової практики можна зазначити, що найчастіше заявники звертаються до суду із заявою про встановлення факту батьківства/материнства з метою отримання можливості реєстрації місця проживання, оформлення відповідних документів, що посвідчують особу, реалізації спадкових прав, отримання права на пенсію по втраті годувальника тощо. Так, наприклад, Дунаєвський районний суд Хмельницької області у справі № 674/1572/17, провадження № 2-о/674/190/17, на підставі досліджених у судовому засіданні обставин та наданих доказів встановив факт батьківства для того, щоб заявник зміг оформити паспорт та надати зареєструвати місце свого проживання, оскільки останній не мав змоги це зробити через відсутність відомостей про батьків у його свідоцтві про народження [5]. Апеляційний суд м. Києва у справі № 753/14370/15-ц, провадження № 22-ц/796/12909/2016, до прикладу, встановив факт батьківства ОСОБА_4 по відношенню до ОСОБА_5 для можливості оформлення пенсії по втраті годувальника для ОСОБА_5 [6]. Слід зазначити, що відповідно до роз'яснень п. 2 Постанови ПВСУ № 7 від 30.05.2008 «Про судову практику у справах про спадкування», справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які можуть вплинути на спадкові права й обов'язки інших осіб та (або) за наявності інших спадкоємців і спору між ними, мають розглядатися за правилами позовного провадження [3]. Отже, факт батьківства/материнства не може бути встановлений в окремому провадженні з метою реалізації спадкових прав.

Відповідно до п. 9 Постанови ПВСУ від 15.05.2006 № 3, рішення про визнання батьківства/материнства має ґрунтуватися на всебічно перевірених судом даних, що підтверджують або спростовують заявлені вимоги чи заперечення проти них, а його резолютивна частина повинна містити всі відомості, необхідні для реєстрації батьківства/материнства в органах ДРАЦС [4]. Для цього важливо визначити предмет доказування у справах про встановлення факту батьківства/материнства та те, які саме докази будуть належними у цій категорії справ.

¹ може бути підтвержене свідоцтвом про смерть, рішенням про оголошення особи померлою, встановлення факту смерті

² документ органу ДРАЦС, що посвідчує відсутність актового запису про реєстрацію шлюбу

³ витяг із Реєстру народжень, свідоцтвом про народження дитини, тощо

Г. В. Чурпіта зазначає, що, виходячи зі змісту ст. 130, 132 СК України, можна стверджувати, що предмет доказування у справах про встановлення факту батьківства та/або материнства формують такі обставини: а) смерть ймовірного/ої батька/матері дитини¹; б) відсутність зареєстрованого шлюбу між ймовірним батьком дитини та матір'ю дитини²; в) проведення запису про батька дитини у Книзі реєстрації народжень за вказівкою матері, або здійснення запису про батьків дитини за рішенням органу опіки та піклування, яким визначається прізвище, власне ім'я, по батькові дитини і відомості про її батьків³; г) факт батьківства/материнства; д) відсутність у дитини батьків (у випадку, якщо батьки дитини невідомі); е) відсутність спору про право [13].

Слід зазначити, що предмет доказування відрізняється залежно від того, на підставі якого нормативно-правового акта (зокрема, КпШС УРСР чи СК України – прим. К. Г.) суд вирішуватиме питання щодо встановлення факту батьківства/материнства. Так, відповідно до ч. 2 п. 3 Постанови ПВСУ від 15.05.2006 № 3, вирішуючи питання про встановлення батьківства щодо дитини, яка народилася до 1 січня 2004 року, необхідно застосовувати відповідні норми КпШС УРСР, беручи до уваги всі докази, що достовірно підтверджують визнання відповідачем батьківства, в їх сукупності, зокрема спільне проживання й ведення спільного господарства відповідачем та матір'ю дитини до її народження, спільне виховання або утримання ними дитини. Відповідно до чинного СК України, такі обставини більше не становлять предмет доказування у справах про встановлення факту батьківства/материнства.

Слід наголосити на тому, що чоловік та/або жінка повинні безпосередньо визнавати своє батьківство/материнство за життя. Таке визнання повинно бути усвідомленим, вольовим та виражатися у формі активних дій, які свідчать про визнання свого батьківства/материнства. Так, наприклад, Апеляційний суд Чернівецької області у справі № 2410/20-3/2012 визнав факт батьківства доведеним, оскільки ОСОБА_4 публічно визнавав себе батьком, особисто домовлявся з лікарями про медичну допомогу під час полог та забирав позивачку з пологового будинку [7]. В іншому випадку Придніпровський районний суд м. Черкаси під час розгляду Справи № 711/4588/17, провадження № 2-о/711/87/17, не зміг за допомогою наданих доказів встановити, що померлий під час життя визнавав своє батьківство стосовно доньки заявниці. Суд у рішенні зазначив,

що пояснення свідків у цьому випадку не є належним доказом факту батьківства померлого, оскільки являють собою суб'єктивну оцінку особистих стосунків заявниці з померлим, а їх твердження про ступінь близькості таких стосунків та походження дитини ґрунтуються на розповідях самої заявниці. Сам факт підтримання заявницею з померлим особистих стосунків протягом десяти місяців, про які зазначила заявник у судовому засіданні, не може бути покладений в основу визначення біологічного походження дитини від нього [8].

Водночас, зважаючи на вищезазначене, слід зауважити, що жоден із доказів у справах про встановлення факту батьківства/материнства не має переваги над іншим. Так, до прикладу, у Справі № 22-ц/191/565/13 ОСОБА_16 на підтвердження підстав своїх вимог надала виписку із класного журналу 11-Б класу середньої ЗОШ I–III ступенів м. Керч за 2003–2004 навчальний рік, з якої вбачається, що в загальних відомостях про учнів батьком ОСОБА_13 записаний ОСОБА_12. Окрім того, факт батьківства підтверджений постановою Керченського міського суду від 09.10.2003 про звільнення ОСОБА_12 від подальшого відбування покарання, де вказано, що засуджений має на утриманні неповнолітню дочку. На підставі вказаних доказів колегія суддів Апеляційного суду Автономної Республіки Крим в м. Феодосія погоджується з висновком місцевого суду та вважає, що факт батьківства ОСОБА_16 стосовно ОСОБА_12, ІНФОРМАЦІЯ_1, який помер ІНФОРМАЦІЯ_2, є переконливим, оскільки під час розгляду справи був підтверджений належними та допустимими доказами [9].

Одним із доказів про наявність кровного споріднення між ймовірними батьками та дитиною є експертиза ДНК, яка на основі вивчення набору хромосом батьків і дитини може підтвердити походження дитини від конкретних батька та/або матері. Зважаючи на те, що факт батьківства/материнства може бути встановлений лише у разі смерті ймовірних батьків, Л. Є. Гузь порушує важливе теоретично–практичне питання: чи можна призначити посмертну судово-генетичну експертизу? Вчений зазначає, що оскільки чинне законодавство не заперечує таку можливість, то у разі наявності матеріалів для відповідного експертного дослідження таку експертизу можна провести за клопотанням особи [11, с. 83]. Проте з позиції вченого логічно випливає, що відсутність матеріалів для проведення генотипоскопічного експертного дослідження унеможливує проведення посмертної ДНК експертизи. З цього

приводу слід зазначити, що судовій практиці країн ЄС відомі випадки отримання матеріалів для ДНК експертизи посмертно. Так, Федеральний Верховний суд Німеччини (DGH Deutschland), переглядаючи рішення Вищого суду федеральної землі Саксонія в м. Дрезден (OLG Dresden – 20 UF 1351/12), вирішив, що рішення про надання дозволу на проведення екстумації тіла померлого для відібрання необхідних зразків для проведення ДНК експертизи з метою встановлення факту батьківства є законним та обґрунтованим [14]. У вирішенні цієї справи суд керувався рішенням ЄСПЛ, яке ухвалене 13 липня 2006 року у справі «Яггі проти Швейцарії», у якому Суд відзначив, що людина, котра намагається встановити своє походження, реалізує життєвий інтерес, який захищається Конвенцією та полягає в отриманні правдивої інформації, котра може допомогти встановити факт, що стосується важливого аспекту її особистої ідентичності. Із зазначеного рішення ЄСПЛ можна виокремити кілька важливих тез, зокрема:

- інтерес особи у встановленні свого походження (батька, матері) не може зникнути з часом;

- родичі померлої особи повинні надати аргументи, що унеможливають проведення посмертного тесту ДНК (філософські, релігійні, тощо – прим. взята із тексту судового рішення – К.Г.);

- генотипоскопічна експертиза не повинна бути надмірно жорстким заходом;

- клопотання про відібрання з її тіла зразків для тесту ДНК у разі, якщо таке клопотання було зроблено після її смерті, не є втручанням у приватне життя померлої особи;

- міркування стосовно захисту правової певності саме по собі не може бути достатньою підставою для позбавлення заявника права на встановлення свого походження [15].

З огляду на те, що рішення ЄСПЛ є також обов'язковими в Україні, можна зробити висновок, що посмертна генотипоскопічна експертиза є допустимою в тому числі шляхом екстумації тіла померлого, щодо якого вирішується питання щодо встановлення факту батьківства/материнства.

Підсумовуючи вищевикладене, варто наголосити, що рішення суду про встановлення факту батьківства/материнства не замінює собою відповідних документів, а є лише підставою для їх подальшого отримання. Саме тому суддям слід приділяти особливу увагу дослідженню доказів у справах про встановлення факту батьківства/материнства, оскільки на підставі прийнятого рішення органи ДРАЦС повинні видати нове свідоцтво про народження особи.

Висновки.

Порядок встановлення факту батьківства/материнства встановлений ст. 130, 132 СК України. Факт батьківства/материнства належить до фактів родинних відносин та підлягає встановленню в порядку окремого провадження. Справи про встановлення факту батьківства/материнства характеризуються тим, що особа, щодо якої вирішується питання щодо наявності факту батьківства, є невідомою або померла. Саме тому ця категорія справ характеризується особливим колом учасників судового розгляду. Зокрема, заяву про встановлення факту батьківства/материнства можуть подати родичі померлого, дитина, щодо якої встановлюється батьківство, орган опіки та піклування. Предмет доказування становлять обставини, які унеможливають підтвердження батьківства в позасудовому порядку (смерть особи, відсутність відповідних актових записів в Державному реєстрі народжень), факт батьківства/материнства, тощо. Актуальною видається можливість посмертного встановлення батьківства на підставі проведення посмертної експертизи ДНК також у разі, якщо матеріалу для проведення такої експертизи немає, зокрема, шляхом ексгумації тіла померлого.

Список використаних джерел:

1. Цивільний порцесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV / ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
2. Сімейний кодекс України: Закон від 10.01.2002 № 2947-III / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
3. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму ВСУ № 7 від 30.05.2008. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>
4. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: Постанова Пленуму ВСУ від 15.05.2006 № 3. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>
5. Рішення Дунаєвського районного суду Хмельницької області у Справі № 674/1572/17, провадження № 2-о/674/190/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70784886>
6. Рішення Апеляційного суду м. Києва у Справі № 22-ц/796/12909/2016. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62997191>
7. Рішення Апеляційного суду Чернівецької області у Справі № 2410/20-3/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24442439>
8. Рішення Придніпровського районного суду м. Черкаси у Справі № 711/4588/17, провадження № 2-о/711/87/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68566180>
9. Рішення Апеляційного суду Автономної Республіки Крим в м. Феодосія у Справі № 2-о/0108/298/11, провадження № 22-ц/191/565/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31605121>
10. Ватрас В.А. Батьки та діти як суб'єкти сімейних правовідносин. Університетські наукові записки. 2008. № 4 (28). С. 145–150. URL: http://www.univer.km.ua/statti/15.vatras_v.a._batky_ta_dity_yak_subyekty_simeynykh_pravovidnosyn.pdf (дата звернення 30.09.2018)
11. Л.Є. Гузь, А.В. Гузь. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / за ред. Л.Є. Гузь. Харків. Фактор, 2011. 576 с.
12. М.В. Логвінова, О.М. Ганкевич-Журавльова. Окремі аспекти пред'явлення позову про визнання батьківства особою, яка утримує та виховує дитину. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових статей. Івано-Франківськ. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011. Вип. 26. С. 131–142.
13. Чурпіта Г.В. Встановлення судом факту батьківства (материнства). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/tsprv_2016_3_13.pdf
14. Exhumierung zwecks Vaterschaftsfeststellung? GesR – GesundheitsRecht 3/2015, S. 186–190. URL: http://www.wiso-net.de/document/GHR_GESR.2015.03.R.12
15. Case of Jaggi v. Switzerland, Application no. 58757/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-76412%22%7D>

Статья раскрывает особенности судебного рассмотрения дел об установлении факта отцовства/материнства. Автор определяет субъектный состав этой категории дел и анализирует содержание заявления об установлении факта отцовства. В статье проанализированы обстоятельства, которые составляют предмет доказывания по указанной категории дел, и доказательства, которые могут должным образом удостоверить факт отцовства/материнства. Выводы автора основаны на изучении доктринальных подходов, позиций законодателя, судебной практики и опыта стран ЕС.

Ключевые слова: отцовство, материнство, отдельное производство, установление фактов отцовства/материнства, заявитель, заинтересованные лица, доказывание факта отцовства/материнства.

The article reveals peculiarities of the proceeding of establishing of fact of paternity/maternity. The author defines participants of this category of cases, and analyzes the content of the statement on the establishing of the fact of paternity/maternity. The article analyzes the circumstances, which constitute the subject of evidence in the specified category of cases, and the evidence that can certify the fact of parenthood/motherhood. The author's conclusions are based on the doctrinal approaches, the position of the legislator, analyze of court practice and explorence of the experience of the EU.

Key words: paternity, maternity, separate proceedings, establishment of facts of parenthood/motherhood, applicant, interested persons, proof of paternity/maternity.

